

ՕՐԱԳԻՐ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆ

ԵՐԿՈՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԶՄԻՒՌՆԻԱ ՈՒՐԱԹ 23 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ 1851

ՌԻՒ 403

ԶՄԻՒՌՆԻԱ, 23 Նոյեմբերի :

Վաղղիոյ հասարակագիտութեան Վահեղեցին
պատգամաբեր թուղթը ամսոյս 4ին ըստ նոր տու-
մարի կարգադրուեցաւ ազգային խորհրդանոցին
մէջ : Այս ընթերցումը, զոր ներքին գործոց սրա-
տօնեայ մօտիւ տը Վորինի բնակ, երկու ժամի
չափ տեւեց : Առաջինը, Վ. Պատգամաբեր իւր
այս ընդարձակ գրութեանը մէջ Վաղղիոյ այժ-
մեան վիճակին համառօտ ստորագրութիւնը կ'ը-
նէ, և թէպէտ Վաղղիան ընդհանրապէս անգոր-
ծութեան մէջ է, կ'ընէ այժմ, սակայն երկրայու-
թիւն չկայ թէ անխնայական և հասարակական
գաղտնի գաղաղութիւններ հաստատուած են
Վաղղիոյ և Լեւոնիոյ մէջ, որոց նպատակը բարե-
կարգութիւնը չիօթել և ընդհանուր խաղաղու-
թիւնը վտանգի մէջ ձգելէ : Առաջինը թիւնը
ամէն կերպ հարկաւ որ միջոցները 'ի գործ դրած
է, որպէսզի այս պատահարաց առաջ առնելու
կարող ըլլայ : Պատգամաբեր թուղթը (մէսած)
Վաղղիոյ քաղաքական կառավարութեան ամէն
ձիւ վերուն վրայօք զատ զատ երկարօրէն խօսելի
եւտէ : Խօսքը կը դարձնէ ընդհանուր բուհարիւ-
թեան վրայ (սիւքրած իւնիօթերէ), զոր մեծա-
պէս կը պաշտպանէ և անորմէ յառաջ գալու ա-
ղէկութիւնները յառաջ կը դնէ, և կ'ըզգրակա-
ցուցանէ թէ 1850 մայիսի 31ին օրէնքը, որ ընդ-
հանուր բուհարիւթիւնը սեղմելէ, որ է՝ Եր-
ջուր, որով զանազան մօտաւոր շրջութեանց
առջև կ'պիտի առնուի կրտէս : Վերջապէս մօտիւ տը
'Վորինի մայիսի 31ին հաստատուած ընտրութե-
օրինաց խափանումը կառաւարկէ ազգային ժողո-
վոն : Այս առաջարկութեան վեճաբանութիւն
ները քանի մը օրէն ետեւ սկսան և կերեւի թէ
ժողովոյն մեծագոյն մասը ժամանակիս դժուար

պարագաներէն ստիպեալ պիտի պարտաւորի ըն-
դունել զիշեալ առաջարկութիւնը :

Լեւոնիոյ գահեղեցին պատգամաբեր գրոյն
յիսուոր յօդուածոց քանի մը մասունքը, զորոնք
դժան կը համարուէ մեր յարգելի ընթերցողը
հաղորդել :

«Յարգելի երեսփոխանք,

«Ինչպէս ամէն տարի, այս տարի ալ կըրփու թամ-
ձեր առջև դնել երեւելի դիպուածոց համառօտ
ցուցակը, որ տեղի ունեցան իմ վերջի պատգա-
մաբեր գրութեանէն ետեւ : Ի վերայ այս ամենայ-
նի արժանի կը համարուի ըստ թեմայի անցնել այն
դէպքերը, որոնք ընդդէմ կամաց կարող եղան
երկրպագութիւններ ծնանիլ :

«Արդարաւորօրէն խնդակից ըլլալ օտար տէրու-
թեանց հետ ունեցած մեր բարեկամական կա-
պակցութեանց բարեւոք վիճակին վրայ : Ամէն
տէրութիւնները կը ցանկան որ մեր դժուարու-
թիւնները խաղաղութեամբ վերջանան : Մեր
կողմէն՝ մտերմ և օրինաւոր քաղաքականութիւն
մը ջանք կը ըլլայ որպէսզի ապահով և անվտանգ
միջոց Լեւոնիոյ խաղաղութիւնը :

«Որչափ երկար որ տեւէ այս խաղաղութիւնը,
այնչափ պիտի հաստատուի բարեկամութեան
կապը զանազան ժողովուրդաց մէջ : Բարձրագոյն
Լեւոնիոյ իշխանին ընդարձակ և ազատաւեր գա-
ղափարը մեծագէտ գործակից եղած այս մարդա-
սիրական միաւորութիւնը ամբողջներու : Ան-
ղեցի ժողովուրդը վեհանախան մտերմութիւն
մը ընկալու մեր հայրենակիցները և աշխարհիս
ամէն ճարտարութեանց այս մարտուն մը, փոխա-
նակ նախանձ մը գրգռելու, փոխադարձ համա-
րումը աւելցուց ազգաց մէջ :

«Լեւոնի մէջ մեր կայսրութիւնը միեւնոյն է և

սրբազան շայրը չգաղարիք իւր հաստատուն խը-
նամբը յայտնելու Վաղղիոյ երկնակութեանը և
մեր վիճակը բարեկիցութեամբ համար : Լեւոնի
կառավարական բարեկարգութեան աշխատու-
թիւնը ծանր կը գտնէ, այսու ամենայնիւ տեղու-
թեան խորհրդարան մը հաստատուեցաւ : Վաղա-
բական և նահանգական ժողովներ ևս կարգա-
դրուելու վրայ են սակաւ առ սակաւ : (Սեկնը
գրական մեծամեծ նորոգութիւններ 'ի գործ կը
դրուին : Վերջապէս գործունէութեամբ հոգ կը
տարուի զօրաց բանակ մը հաստատուելու որպէսզի
օտար զօրաց քաղաքը կարելի ըլլայ, որոնք Լեւո-
նիական երկրին ապահովութեանը վրայ կը հսկեն :

«Կրօնական օգտից պաշտպանութիւնը պահանջեց
տարիէ մը 'ի վեր, որ մեր ազգու միջնորդութիւն
'ի գործ դնեմք Կրօնականութեանը մէջ : Շարկ
եղաւ կարգադրել թէ հոռմեաղ աւան հասարա-
կութեան մէջ երեւան եղած դժուարութիւնները
և թէ զանազան քրիստոնեայ հասարակութեանց
մէջ ծագած տարաձայնութիւնները : Օտար
վեճեր երեւան եղած էին (հոռմեաղ աւան) շայ
կախկոպոս կարգելու կերպին վրայօք, այս վե-
ճերը վերջացուցինք : Այս վեճի սկիզբը կրտարուի
իրաւաբանութիւն մը (ուղղաշմ) ընելու, որ վախ-
ձան տայ ցաւալի կուռոց որ յաճախապէս կը
ծագին (Լեւոնաղէմի) սրբազան տեղեաց օտա-
մանը (բոնեօթ) պատճառաւ : Եթէ իւրաքան-
չիւրք մեր հաշտարար ոգին ունենալու ըլլայ,
այս տրամալի վեճերը բոլորովն պիտի զագրին :

«Շաղկ թէ տարի մը կայ որ Վերամանիոյ հան-
գատութիւնը վտանգի մէջ էր, այս վտանգը փա-
րատեցաւ, և գերմանական գաղաղութիւնը
ըստ մեծի մասին վերստին ձեռք առաւ կառա-
վարական այն ընթացքը որուն կը հետեւէր 1848ին

ՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ազգայն հրատարակիչ Լեւոնիոյ Լեւոնիոյ
Կրօնականութեան, 10 Նոյեմբերի 1851 :

Այնպէս շայնքան լրագրոյ մէջ քանի մը
սխալ կարծիքներ կարգադրած ըլլալով՝ մեր սիրելի
ազգային եղբայր տեղեկութեանը համար յիշեալ
սխալները պարունակող յօդուածը, ազգային
պատմութեանց տկար հիմունքներէն գաղաղութեան
ընթացքը Լեւոնիոյ Լեւոնիոյ պատմական լրագրի
միջոցաւ միայն մէկ քանի կարգ ուղղել և այնպէս մեր
սիրելի եղբայրը յիշեալ նիւթը վրայօք ճշմար-
տութեան աւելի յարմար ծանօթութիւններ տա-
լու համար ձեռնարկեց :

Շայնքանի հրատարակիչը, մեր գաղաղութեան
թեանցը համառօտ խօսելով պատմականութեան համար
երկու թիւ լրագրոյն քանակութեանը էջերը լեցու-
նելով՝ առջի սխալները պաշտպանելու կ'ընէ,
ու ձախողութեամբ նորանոր սխալներու մէջ
կ'ընայ : Այս նոր յօդուածին սխալները յայտնի
և գրեթէ ձեռք չընտրելի ըլլալով, պատմական
տալու արժանի չհամարեցինք : մեր համագոր-
ծակցութեան անհաւաք գաղաղութեան յանձնե-
լով : Բայց Լեւոնիոյ Լեւոնիոյ պատմական լրա-
գրին 401 թիւը ձեռք գրեցինք անցնելով այս ան-
գամ, տեսանք որ Պատմութեան մեր լուսնիւնը
իւր ձախողակի սրամարանութեանը յաղթանակ
մը սեպեր է, ուստի անոր այս մասին մեծապէս
սխալելով իրեն և ողջամիտ հասարակութեանը ի
մտնելուն համար՝ պարտաւորեցանք այս երկ-
րորդ գաղաղութեանը գրելու, որուն կը հար-
կուի որ ուսումնականաց ուղղութեանը և ա-
նաչառ գաղաղութեանը :

Յայտնի է թէ Պատմութեան մեր գաղաղութեան
թեանը մէջ անհարազատ և անտոյգ բան մը չէ
գտած, բայց ինչպէս որ ինքը կը խոստովանի (ի
մատնոց արդարադատութիւնը խախտելէն անցնող
ըլլալով) պարզապէս առաջը դնելով իրաւունք առաժի-
պէս երեւելի խախտելով, իր անձնասիրութեանը չէ
թողնել, որ մեր ուղղած տալու սխալներէն եր-
կուքը կամ երեքը ընդունելու պէս, միւսներն ալ
ընդունի : ուստի մնացեալներուն վրայօք յիշեալ
Պատմութեան կարծիքներուն սխալ ըլլալը հաստա-
տելու համար՝ հիմա կրկին նոր ապացոյցներու
ձեռք զարկինք :

Փաւստոսի Յոյն ըլլալը պնդելով՝ Պատմութեան
իւր կարծիքը հաստատուելու համար կը գրէ. «Ինչ
Փաւստոս՝ պատմութեանը երրորդ գրքի վերջը՝
վերջ ժամանակագիր Յունացի իշխէ : Բայց այս խօսքը
յայտնի չի նստէ, որովհետեւ Փաւստոս իւր գրքին
նչ առաջը, ոչ մէջը և ոչ վերջը ինքզինքը ժամա-
նակագիր Յունացի ըսած չունի : Երրորդ գրքու-
թեան վերջը գրուածը այս է. «Պատմութեանը երրորդ
գրք... ժամանակագիր իշխէ : Գրքի վերջը
(Փաւստոս) իշխէ : Գրքի վերջը ժամանակագիր
մեծ պատմա-
գիր, որ էր ժամանակագիր Յունացի : Գրքի վերջը
քիչ շատ տեղեկութիւն ունեցողներէն ով կրնայ
բայց կամ գերանուանց մէջ եղած երեք գրքաց
տարբերութիւնը չգիտնալ, առաջինը խօսողն է,
երկրորդը՝ որու հետ կը խօսուի նէ՝ ան է, երրորդը՝
որու համար կը խօսուի նէ՝ ան է : ուսկից յայտնի
կերելի թէ՝ որ էր ժամանակագիր Յունացի խօսքերը
մէկ ուրիշ անձ մը գրել է Փաւստոսի համար և
ոչ թէ՝ ինքն Փաւստոս, ինչպէս Պատմութեան պար-
զամտաց (և ոչ իմաստնոց) հաւատացունէլ կուզէ :
Եթէ Փաւստոս, որ քերականական կանոններուն

քաջ տեղեկ էր՝ զինքը ժամանակագիր Յունացի
կուզէ ուղղել նէ, կրնար երրորդ գրքի գրելու
տեղը՝ առաջին գրքի տեղը եւ ոչ թէ, որ էր, իսկ որ էր
ժամանակագիր Յունացի գրել, ասկէ զատ որչափ
ձաղորդական անտարբարութիւն մը ըսած կը ըլլար, եթէ
Փաւստոս ինքզինքը՝ մեծ պատմագիր անուանէր :

Պատմութեան առաջին ապացոյցին անտեղի
ըլլալը ցցունելու այսչափ բաւական համարե-
լով, երկրորդ ապացոյցին արժէքը բնական : «Բայց
եւ բնական չէ՝ հաւասար թէ՝ Փաւստոս ազգա-
նալ լայ ազգաբանական նկատմամբ ալ, (գուցէ ըսել ուղե-
ազգային նկատմամբ) : Եթէ ան շայնքան մը
թեւեւ իր ազգին մէջ իր ազգին զեղծմանէ երեքսոյ
լրագրարակէ և անկէ՛ն առաջադէմ ալ իւրեք : սակայն
թէ իրաւունք վրայ գալու չէ՝ իրաւ թէ լեւոնի
որ Փաւստոս իշխէ : Պատմութեան այս խօսքերը գրե-
լէն ետքը, Փաւստոսի պատմութեանը երկու հաւա-
ռած օրինակ կը գրէ, որոնց մէկով Փաւստոս
մեր ազգը կը պատմարկէ իւրութեան Վերամանիոյ
թիւնը անկեղծութեան չէ ընդունել, և մեկով
իւր թէ Վերամանիոյ եպիսկոպոսապետ շայնքան
թիւնը անկեղծութեան չէ ընդունել : Այս երկու հաստա-
տուններուն համար ըսելով չէր մնար թէ որ Վաղար
Փարբեցին հետեւեալ յօդուածով յայտնի ջատագով չըլլար
Փաւստոսի, որ կերեւայ թէ մեր Պատմութեան չէ
կարգադրած «Յայնպիսով՝ զաղաքի (Լեւոնիոյ) և 'ի
մէջ այնչափ բաղնիքի մասին խաբարէս այն Փաւս-
տոս՝ այնչափ ինչ արդեօք անհաճոյ լուրաց բանս
կարգելի 'ի պատմութեան իւրում, քան և 'ի վերջի, ուստի
և ան հաւասար թէ՛ ժամանակագիր իշխէ : Գրքի վերջը
սխալ թէ՛ գրուցէ այլ ոչ յանդուգն և ունեւանագ
բանիս
լեւոնիոյ յիշեալ յիշեալ գրեց զինչ պէտք էսպ
հաս

պատահած, դէպքերէն առաջ, և միանգամայն ներքին բարեկարգութեան վրայ կաշխատի՝ քաղաքական նոր ցնցմանց դէմ նախազգուծութիւն ընելու համար: Ս'եր կողմանէ կրպարտաւորիմք բոլորովին անմասն և չեղբ մնալ այս գործողութեանը: Քիչ մը ժամանակ վախճանք որ չըլլայ թէ Գրանդֆորդի ժողովը հրաւիրուի իւր որոշում մը տալ առաջարկութեան մը վրայ որ մեծապէս պիտի այլալըր գերմանական դաշնաւորութեան էութիւնը, բոտորումանոր սահմանները ընդարձակելու միտք ունէր, և այս կերպիւ անոր նպատակը և եւրոպական պաշտօնը պիտի փոխէր, հետեւեալ հաւասարակշռութիւնը պիտի խանգարուէր որ ընդհանուր դաշնադրութիւններով հաստատուած է: Անդղիան* ևս այս բանին դէմ բողոքեց, և բարեբաղդութեամբ գերմանական կառավարութեանց խոհեմութիւնը չուշադարձել կողմձգեւ այս առաջարկութիւնը որ շփոթութեանց պատճառ պիտի ըլլար:

Ընդհանուր մարտից եկամտից վայրց տեղեկութիւններ:

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց մէջ գրեթէ միայն մարտատանց եկամուտը կրնուցանէ տէրութե՛ գանձատուներ, քանզի 140 միլիոն ֆրանքի կը հասնի, այսինքն 630 միլիոն դոլլ չափ:

Ս'եմին Բրիտանիոյ մարտից գումարը 500 միլիոն ֆրանքի, այսինքն 2250 միլիոն դոլլ չափ է՝ որ գրեթէ տէրութեան ծախուց բոլոր գումարին կը հաւասարի:

Ռուսաստանը իւր մարտերէն կը ստանայ 140—150 միլիոն ֆրանք տարին, որ իւր բոլոր եկամտից երրորդ մասն է:

Սուեդիայի և Ֆինլանդի տէրութիւնները, իւրաքանչիւրը գրեթէ 10 միլիոն ֆրանք կը ստանայ մարտերէն, և այս գումարը իրենց եկամտից երրորդ մասն է:

Յոլլանդի ըստած Գերմանական քանի մը տէրութեանց միաբանեալ մարտերը, որոց գումարը 1834ին 54 միլիոն ֆրանքի կը հասնէր, այսօրուան օրս գրեթէ 95 միլիոնի կը հասնի, որ չորրորդ մասն է համարէն եկամտից ամէն տէրութեանց որ նոյն մարտական միաբանութե՛ մէջ ըլլող տուրին:

Վաղղիան իւր մարտերէն կը հաւանի 100—160 միլիոն ֆրանք տարին, որ իւր եկամտից տասներորդ մասն է:

Ալպանիայի մարտից գումարը 16 միլիոն ֆրանք է, որ նմանապէս նոյն տէրութեան եկամտից

տասներորդ մասն կը հաւասարի:

Հորանապի տէրութեան մարտերը 10 միլիոնէն քիչ մը աւելի են և անոր եկամտից չորեքտասներորդ մասն կը հաւասարի:

Բնդհանուր եկամուտները մարտից յիշեալ տէրութեանց, նմանապէս Հարաւային Ամերիկայի տէրութեանց, Օմանեան տէրութեան և այլոց, ընդամենը 1500 միլիոն ֆրանքի կը հասնի՝ մէկ վեր մէկ վար հաշիւ ընելով:

Ամերիկայի Ռատ-Տիւսթիքի Ապտեմբերի 15 և Հոկտեմբերի 1 թերթերը ընկալաբ անցեալ շաբթու, ասոնցմէ առաջինին մէջ հետեւեալ ցաւալի լուրը կը կարդաւք:

«Անցեալ ամսից 31ին ՚ի Կամպոնե Բալի որ ՚ի Ամերիկայի մերձ առ բնակութիւնս եւրոպացւոց՝ որք ՚ի Կամպոնե Գլաւ, սաստիկ հրկիղութիւն պատահեցաւ և ՚ի մէջ երկուց ժամուց միայն աւելի քան 4130 տունս ՚ի հող և ՚ի մոխիր փոխարկեաց: Երգարե սոսկալի էր տեսարանն, և թէպէտ հազարաւոր անձինք հրոյ մեքենայիւ բազմօք աշխատեցին ՚ի շփուցանել հէտը, սակայն ամենայն ջանք և աշխատանք նոյնն ոչինչ օգնեցին, մինչ զամենայն մերձակայ բնակութիւնս այրեալ ինքնին դադարեցաւ հրկիղութիւնն, թողով աւելի քան 41000 անձինս անտուն և առանց բնակութեան զրկեալ յամենայն ընկից և յստացուածոց»:

Ապտեմբեր ամսոյն մէջ Ամերիկայի նաւահանգիստը 80 վաճառականի նաւ մտեր է և 74 նաւ դուրս ելեր է:

— Կալիֆորնիայի Ապրիլի 15-ը Երաբեան լրագիրը, ինչպէս Երաբեան 398 թերթին մէջ ծանուցած էմք, վերստին սկսաւ հրատարակել ՚ի միթիթալութիւն սրտի ճշմարիտ ազգասիրաց: Անցեալ թերթին Ապտեմբերի 15 թիւը անցեալ շաբթու հասաւ մեր ձեռքը, որուն մէջ հետեւեալ ուրախալի յօդուածը կը կարդաւք:

«Չիք ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնեցի, և ընդհե՛ ինչ ծածուկ մայր օր պիտի մին ժամանակ արեւ դառնայ ազգային յառաջդիմութեան, և յաշխարհ ամենայն տարածէ զգրագիտութիւն որդւոյս Երեւելոց: Այս է, զի լսեմք թէ պարոն ռմի օգնականութեամբ քանի մի ընտանեաց և բարեկամաց իւրոց բերել տուեալ է ՚ի Վիեննայէ զվայելաքի տաղադրութիւնս, որով՝ ըստ առութեան ռմանց յարուցանելոց է զայլ իմն նոր լրա-

գիր՝ օժանդակութեամբ աշակերտաց իւրոց ՚ի մարդասիրական ճեմարանի, և ըստ ասութեան այլոց՝ թէ հրատարակելոց է հետեւեալ զգրքս և զթարգմանութիւնս աշակերտաց իւրոց, կամ՝ զերկոսին ևս այսինքն զլրագիր և զթարգմանութիւնս միանգամայն: Եւ երկրորդ իսկ դուրս թէ և ազգային ընդհանուր երախտագիտութեան արժանիք են»:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, 17 Նոյեմբերի:

Բարձրագոյն Գրան խոհեմ և բարեգութ ջանքը, գոհութիւն Նստու ծոյ յաջողութեամբ պսակուած կը տեսնեմք: Օմանեան տէրութիւնը ընդհանրապէս կատարեալ անդորրութիւն և խաղաղութիւն կը վայելէ, քաղաքական խռովութիւնները ամէնքն ալ դադարեցան: Նստիքը, Նստանիւն և Վերադարձանը, որ երբեմն միշտ անհանգարտ և խռովալոյղ վիճակի մէջ էին, բոլորովին հանգարտեցան և կատարեալ հանգաւ գութեամբ կը հետեւին տէրութեան նոր բարեկարգութեան ընդհանուր օրինայը: Նստիսի անդորրութեան վիճակը յայտնի ապացոյց մըն է թէ օմանեան ժողովուրդը յառաջդիմութե՛ և բարեբաւութեան շաւղին մէջ օրէօր մեծամեծ քայլեր կընէ օգոտտափառ առատագութ Սուլթանին մարդասիրական խնամքը, որ հայրաբար և աննախանձաբար կը տարածէ իւր ամէն կարգի հպատակաց վրայ՝ առանց տարբերութե՛ կրօնի:

Կայսերական հրովարտակաւ Վստիւլ-Հաբէ ֆէնտին՝ որ վեհափառ Սուլթանին գաբուճխար շնորհէն մէկն է, Ս'եմինի քաղաքական կառավարիչ անուանեցաւ:

— Կառավարութիւնը յիշատակաբար մը յուրիկեց մօտերս Կոստանդնուպօլսոյ ամէն գետ, պանայ, որոց կը ծանուցանէ թէ բոլորովին արգիւտ է քովը գէնք պահել ինչ տեսակ զէնք որ ըլլայ, ուստի կը խնդրէ որ իւրաքանչիւր գետպան իւր հպատակալոր խնայքնէ այս կարգադրութիւնը:

— Հաւելին կը գրեն թէ, բաց զԳրագիտութեան, գնդապետ Օման Նուրի պէյէն և ուրիշ երեք հոգիէն, միւս ամէն փախտականները, որ մահմետական կրօնը ընդունէր էին, իրենց անցագիրը խնդրեցին՝ Անդղիա և Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները երթալու համար:

— Բարձրագոյն Գրան որոշմամբ 10 զուռուշի

և իմ զի ուրուս անկարեալ Գիւրջն՝ այլաբանեալ վնաս խոյ և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանգիտութեան օխալանս համարեցաւ ծածկել՝ (Վաղորդ Փարբ, էր, 14):

Բուզանդի մեր ազգը պոխտարակեղ կը ծնականի վրայց, անոր Հայ չըլլալուն ուրիշ ապացոյց մըն է կրէս Վատուելին, ևս ալ կրնեմ երանի թէ մեր պատուական աղբին ու եկեղեցւոյն համար չարախոսութիւն ընողները և անանկներուն ջուտագով և պաշտպան եղողները՝ մեր ազգէն դուրս ելլային և այլազգիներուն կարգը անցնէին: Հին դարերուն Փաւստոսը թողունք Վատուելին, թողունք զամի դատաւարատէ, քիչ մըն ալ այսօրվան Փաւստոսներուն վրայ խօսինք: Ս'եր րադնայ յարգի գաղղիաբէտ ուսումնականներուն անշուշտ յայտնի է թէ՛ Լոթէն Պօռէ առուն դաղղիային իւր Վատուելիական է Ս'երուսալանունով գրած և 1840ին Փարիզ տպել տուած երկու հատոր Վրեկեան ճանապարհորդութեան մէջ ինչ չարաչար զրպարտութիւններ և ինչ դառն չարաբանութիւններ ըրած է Հայոց վրայ, սուրբ Լիւիսան, Կոստանդնուպօլսոյ և ուրիշ տեղուանք գտնուող մեր եկեղեցւոյ հովուապետները, եպիսկոպոսները, վանականները և բոլոր եկեղեցականները, սուրբ խորհուրդները և Նստու առաջարկութիւնը ծաղը ընելը բաւական չտեպելով, վստ չարախոսութեամբ մեր սուրբ և ուղղափառ կրօնը բոլոր եւրոպական ազգերուն առջը հայհայել է, չէ՛ թէ Փաւստոսի նման գրքին մէկ կամ երկու հապա հարիւրաւոր տեղուանք հերձո՞ւածօղ, աղանդաւոր, հերեպիկոս, մոլորեալ, Լաւրիական, իմանց անկողն օրհնող և ուրիշ դառն և համեստ ականջաց անբերելի անձականներ առաւ տաճեւնութեամբ սփռել է, որոնք Հայ պատ-

ուական անունը ունեցողները՝ համբերութեամբ և անչիթ լսելու համար բարեղէն սիրտ ունենալու են, բայց և այնպէս տեսնելու է անգամ մը թէ՛ ինչ կը գրէ անոր համար մեր Չատուր ճեան պատուելին 1847ին յունիսի 14ին հրատարակած Հայապանի 51 թուոյն մէջ, «Կոստուն և աղնուական գաղղիայի մը Պ. Լոթէն Պօռէ, որ քանի մը տարին ՚ի վեր Ստամբուլ գտնուելով...

յիշեալ աղնուական անձը մեր դարաբար և աշխարհաբար լեզուններուն ալ հմտութիւն ունենալով՝ ազգերուն վրայ ալ յատուկ սէր ունի (?!) որ այս անգամիս աւելի շատցեր է (?!)... ուստի անտառութեամբ և սիրողաբար խօսածներն ալ իրեն աղնու ողւոյն նշան մը բռնելու էմք»։ Ս'եր սիրելի ազգայնոց կը թողու մ գատել թէ՛ ինչ Դաւիթ Վատուելին Լոթէն Պօռէին պէս ազգիս և եկեղեցւոյ թշնամի և չարախոս մարդը հայաւեր, և խօսածները՝ անապատ սեպելով այսչափ ջատագովութիւն ըրեր է ունոր՝ ազգային լրագիր մը մէջ, և ոչնչարի մարթով ծածկեալ բաղմամբանդ գոյլը՝ մեր ազգին պարզամիտներուն իբրեւ բարեկամ ներկայացուցեր է: Թէ որ Վատուելին ասանկ այլանգակ տրամաբանութեանը հետեւելու ըլլայինք նե՛՛ ազգիս չարախոսները՝ բարեկամ համարելու էինք և ազգիս ու եկեղեցւոյն ջատագովները և իրաւունքը ու պատիւը պաշտպանողները՝ թշնամի սեպելու էինք: Նստիսի յերաւի մտաւորութեան արժանի է, որովհետեւ ասոր հետեւութիւն շատ ծանր է:

Խօսքերուն կարգը մեզ առ ցաւալի ճշմարտութիւնը երեւան հանելու առաջնորդելով՝ մեր բուն զուռուցիւղէն քիչ մը հեռացանք, որուն թերը կրկին կը բռնեմք: Վատուելին Փաւստոսի

Յոյն ըլլալը ապացուցանելու համար հոգեւով չափ աշխատելով նորաբար տրամաբանական փաստեր յառաջ կը բերէ և քարէն հաց հանել կ'ուղէ և մեր առաջին դատաքննութե՛ր դէմ՝ պատասխան կ'ընծաւ և նորէն դատաքննութեանս տակը ինկած երկար յօդուածոյն մէջ ասանկ կը գրէ. «Փաւստոսի ազգաւ Յոյն և քաղաքաւ Բիւզանդացի կամ Կոստանդնուպօլսեցի ըլլալուն պատկառելի վրայ մըն ալ ունիմք Վաղար Փարբեցին, որ նոյն Փաւստոսի ժամանակակից է, Նստիսի Փաւստոսի Յոյն ըլլալուն վրայ այնչափ աներկբայ կը խօսի (թէ և բան մը չխօսիր), որ ասոր վրայ խօսիլը աւելի աւելիմք՝ Կոստանդնուպօլսի վրայ համառօտ պատմութիւն մը կընէ (երես 12—14) և խօսքը հոս կը կապէ: «Յայնմհետէ վտակը գիտութեան որպէս ՚ի թագաւորանիստ վայրի յորդեալ բղնին ՚ի քաղաքէն, որպէս և յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալք անգիտութեան հանդիսանալ»։ Վատուելին կ'աւելցնէ. «Վրեպին ըսել թէ՛ Փաւստոսը Հայ էր, բայց ուսմունքը կատարեալաբար ծելու համար Կոստանդնուպօլսոյ երթալով՝ Բիւզանդացի ըսուեցաւ: Նստիսի չէ՛ կրէս Փարբեցին, (թէպէտ ամենին ասանկ բան մը ըսած չունի) այլ Յունաց աշխարհին՝ ամէն կողմէն հան կըրթան, որպէս թէ ըսել ուղէ՛ Հայոց ազգը այս ստիւքութիւն չունի»։ Կրկին թէ՛ առաջին օխալ կարծիքները պարզապէս աւելի պարզապէս համար ճշմարտութիւնը զուհեղ Վատուելին խղճին դէմ՝ չեղարկող և անոր համար է որ ազգու փաստերէն զուրկ ըլլալով՝ իր դատաքննիչ բաւական չէ կուղէ:

Փաւստոսի Յոյն ըլլալուն Վաղար Փարբեցին

դրամութիւնը (գայմէ) շինուեցաւ և տարածուեցաւ հասարակութիւնը մէջ մանրամասն ծախուց գիւղութեան համար : Այս դրամութիւնը տակուսէն բերեր :

Վաղընդ դեսպան մասիւ տը 1 ավայթը ամսոյ 7ին արտաքին գործոց պաշտօնէայ վսեմ փայլ Ալի փաշային բնակարանը գնաց . ուր խորհրդակցութիւն մը ունեցաւ այս գլխաւոր պաշտօնակարին հետ : Ամանապէս նոյն ամսոյ 12ին վերստին այցելութեան դնայ յիշեալ պաշտօնէին : Ժողովաւ պը Վանարանքինը օրագիրը այս բոլոր հրատարակելէն ետեւ կը յարէ . «Այդ կարծուի թէ այս խորհրդակցութիւնները սուրբ Երուսաղէմի տնօրինական տեղեաց խնդրոյն կը դերարեւին , որուն վրայօր Վաղընդ հասարակապետութեան Վահերէցը խիստ մեղմով կը խօսի պապականեքեր թղթոյն մէջ , որ նոյեմբերի 4ին Լատտ նոր տուն մարի) կարգացուեցաւ ազգային երեսփոխանաց ժողովոյն մէջ» :

— Այդեալ շարժու Կարթայի մէջ գիշեր ժամանակ երկու Յոյն , որոնք արբեալ էին , կուրնելով իրարու հետ ճնշն պատճառի մը համար , ասանցմէ մէկը գտնակով մահուաչափ վերաւորեց խոր ընկերը , որ հետեւեալօրը մեռաւ : Մարդասպանը բռնուեցաւ և բանալը գրուեցաւ :

— Մարտաբաշաքիս ջրոյ պակասութիւնը մեծ նեղութիւն և դժուարութիւն կը պատճառէ հասարակութեանը : Դատ ընտանիք դեղերէն չեն տակաւին ջրոյ նեղութիւնէն վախճալով . ի վերայ այս ամենայնի տարակոյս չկայ , որ եղաւ նախ արդէն յառաջացեալ ըլլալով , ջուրերը շուտով պիտի սկսին առատանալ :

— Արշալոյ նախընթաց թուոյն մէջ ազգային հոգեւորական ժողովոյն անդամաց ցուցակին վերջը՝ սխալմամբ տէր Գարուտ քահանայ տէր Պօղոսեան գրած էմք , փոխանակ ըսելու Տրաքոյ Վաղարս պատմէի պէր Պոլոսեան , որ միանգամայն հոգեւորական և աշխարհական ազգային ժողովոյ անենագալր է :

ԻԳՈՒՅՈՒՄ . Միջոցաւոր : Նոյեմբերի : Նոյն հանրապէս անգործութիւն կը տիրէ բոլոր Եգիպտոսի մէջ : Բարձրապատիւ Ալպարս փաշան Վահրէ կը գտնուի . ուսկից՝ յատուկ հրամաններ յուղարկուեցան որպէսզի արժանաւոր յարգութեամբ ընդունուի բարձրապատիւ Իէօթեն պէրկի դուքսը , որ Ռուսաց վեհախառն Կայսեր փեսան է , և մօտերս կը պատուի Բալերմոյնէ :

վրայ բռնելը՝ առաջին և մեծ սխալ է , ինչու որ ոչ Վաղար փարբեցին , ոչ Լեղիշէն , ոչ Կորիւնը և ոչ իսկ երանելի Ստեփան Խորենացին կամ մեր հին մատենագիրներէն ոչ մէկը ասանկ բացայայտ վկայութիւն մը ըրած չունի : Վաղար փարբեցին՝ Փաւստոսի ժամանակակից է ըսելը՝ երբորդ սխալ է , ինչու որ Փաւստոս չորրորդ գարու մէջ Սեծին Երեսփոխի և Աղաւթակէս կաթողիկոսներու ժամանակները տարեցաւ . իսկ Վաղար փարբեցին՝ հինգերորդ գարու վերջերը՝ այսինքն Յովհանն Սանդակունիին օրերը (Վաղար . եր . 311) : Ռուսի ասանք 100—120 տարի մէկմէկէ առաջ կամ ետքը տարբերուեալ համար՝ ժամանակակից չեն սեպուիր : Վաղար փարբեցին «Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց անդ փութան» ըսելէն Պատուելին «Հայոց ազգը այս սովորութիւն չունի» հետեւեալով երբորդ «Իսկ ըլլալէն զատ պատմութեան և աշխարհագրութեան անտեղեակ կամ անմտալիր ըլլալուն ապացոյց մըն է : «Եւ մենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց» խօսքերը ամեն բնակիչները Յոյն կողմ երկիր չեն նշանակեր , հասար Յունաց կայսերութեանը այսինքն տէրութեան և իշխանութեան տակը գտնուած երկիրներ կը նշանակեն : Թէ որ Փարբեցին իշխալ խօսքերը այս մտքով գրած չըլլար նէ , ինչպէս կընար ըրէ մը ետքը այս խօսքերն ալ աւելցնել . «Ան ամենք ի Յոյնս , այլ մանաւանդ առաւել յԱրորս» , Պատուելին պէտք է գիտնայ թէ՝ Փարբեցին ասանք Յունաց կայսերութիւնը աշխարհէս երեք մասերուն այսինքն Եւրոպոյ , Ասիոյ և Արեւելի վրայ կը տիրէր . և այս երկիրներուն մէջ 15—20 և աւել տարբեր լեզուներով

Վաղարսեան կառավարութեան կողմէն ծանուցադիր մը յուղարկեցաւ ամեն հիւսապտոսաց որոց կը ծանուցանէ թէ . այսուհետեւ օտարականներէն մէկը որ կուզէ դեղովաճառութեան արհեստը ի գործ դնել՝ կը պարտաւորի , ինչպէս նաեւ երկրացիները , իւր ըրած ուսմանց վկայականը , այլ և առողջութեան ժողովոյն առջև ելած հարցաքննութեան վկայականը ունենալ :

Հարտապատեաները արդէն կաշխատին երկաթուղւոյն յատակագիծները կարգադրելու . բայց երկու ամիսէն ետեւ հաղիւ թէ պարտաւոր պիտի ըլլան շինութիւնը սկսելու :

ՄԱՐԿԱՆԻՍ ԵՐԵՐԵՏԵԱՆ

ԱՅՈՒՄ . 1 անտոն , 4—16 Նոյեմբերի : Թաւաղարական որոշմամբ ազգային խորհրդանոցը պիտի շարունակուի գոց միալմինչէ ի 14 յունիս փարի 1852 , և ոչ մինչէ ի 14 յունիսին՝ ինչպէս սխալմամբ գրուած էր նախընթաց թերթին մէջ :

— Միջին Արեւելոյ օրագիրը հետեւեալ ըսելով կը հրատարակէ . «Երեսփոխի թէ Ֆայցեցէն Հաւարտ Լորտը , որ անցեալները ամեն մնացաւ միտքս Վելլովին հետ , բողոքական կրօնը ընդունելու վրայ է Երեւոյն զբոյն օրինակին հետեւելով՝ որ իւր հայրն է» :

— Եթէ թագուհին նոր որոշում մը ընելու ջրայ , տաշախոյ չկայ որ թագաւորական գործաւարտ յայտարարութեանը համեմատ՝ մօտեւոր պիտի փոքրեն շարքի արդիւնէն պալատը :

— Միջին Երեսփոխի թագուհւոյն մեծ որդին Կարէսի իշխանը իւր տասներորդ տարին ամսոյ 8ին ըմբողց , և այս ան թիւ ճրագաւորուեալութիւններ եղան ի Վուէս—Նա՝ անոր տարեգրած տոնակարէն համար :

— Վարժապետի և Եւրոպայի հանքերէն ելած ոսկին օրըստօրէ շատնալով , 1 անտոնի վաճառականաց ժողովարանը սկսաւ վերստին ծանր խորհրդածութիւններ ընել թէ ջրայ որ ոսկւոյն առատութիւնը քիչ ժամանակին մէջ անոր արժողութեանը երեւել փոփոխութիւն պատճառէ : Քանզի պաշտօնական հաշիւներէն յայտնի կըլլայ թէ , 1850ին 12 միլիոն լիւա սթէրլինգ եկեր է Վարժապետից , և ներկայ տարւոյս առաջին ինը ամսոց մէջ 15 միլիոն լիւա հասեր է : Արդեմ ի դատ . Եւրոպայից ևս մեծ գումար տակւոյ կը հասնի անպակաս :

ազգեր կը բնակեն . ինչպէս են Եւրոպ , Եգիպտոս , Եւրասիոյ , Եւրասիոյ , Եւրասիոյ , Սիւրիոյ և Պարթեալ ըստ մասին , Եւրասիոյ , Պոնտոսի , Կոլքիսի , Յունաց այլ և այլ ցեղերն , Հռոմէականցի , Բալի , Հայք , Վիլի , Եւրոպեան լեւանականցի Կովկասու , Կովկասիցի , Թուրքուղիներուն և Եւրոպայի ուրիշ մասերուն մէջ բնակութեանը : Այս ասանկ ըլլալով ինչպէս կը նանք հետեւեալութեան թէ՝ Յունաց աշխարհքին աւելն գաւառներէն անոնց մայրաքաղաքը գացողները հարկաւ Յոյն պիտի ըլլային : Եւս սչքեր նուաւ առջև է (Սամանեան հոգը կայսերութիւնը , որուն մայրաքաղաքը Կոստանդնուպոլիս է և իշխանութեան տակը եղած երկիրներն ու աղքերը գրեւ թէ ըստ իմը նոյն են ինչ որ էին Փարբեցին ժամանակները Յունաց տէրութեան տակը : Հիմա մէկը՝ «Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Տաշխալ փութան ի Կոստանդնուպոլիս» ըսելու ըլլալ նէ , միթէ հետեւեալն լու է թէ միայն Տաշխալները կուգան և մէկալ աղքերը չեն իւար . կամ թէ բոլոր բնակիչները Տաշխալ են : Պատուելին առաջ պէտք է գիտնայ թէ Փարբեցին ըրէ մը առաջ Հայոց ազգը երկու մասն բաժնուած էր , կէսը Պարսից և կէսը Յունաց տէրութեան տակը (Պար . գ . իւր .) և ասոր համար Յունաց մասը կամ Բարձր Հայք մնչէ հիմա Վրդ—բում (երկիր կամ աշխարհ Յունաց) կըսուի : Սեթէ այն ժամանակը կամ հիմա անոր բոլոր բնակիչները Յոյն էին կամ են : Վերջապէս Պատուելին «Նանկ չէ կրնէ Փարբեցին , այլ Յունաց աշխարհքին ամեն կողմերէն հոն կեցութեան» Փարբեցին բերանը դնելու պէս , որպէս թէ «Հայոց

ԳԱՅՈՒՄ . Փարիզ , 6—18 Նոյեմբերի : Հաւարկաց ուղարկութիւնը մասնաւորապէս ընդհանուր բուէարկութեան խնդրոյն վրայօր դրադեալէ : Յայտնի է որ հասարակապետութեան գահերէցը մայիսի 31ին օրէնքը ընդլ տալով՝ ընդհանուր բուէարկութիւնը վերստին հաստատուելու առաջարկութիւն մը ըրաւ : Ռուսի ազգային խորհրդանոցը մասնաւոր ժողովոյ մը յանձնեց , որ այս առաջարկութիւնը քննէ և իւր կարծիքը յայտնէ իրեն : Ստանաւ որ ժողովը իւր աշխատութիւնը շուտով կատարեց և ամսոյ 11ին նստին մէջ յայտարարութիւն մը ներկայացուց , որով կըմերժէ յիշեալ առաջարկութեան գործադրութիւնը : Այս խնդրոյն վրայօր ամսոյ 1—13ին բաւական վիճաբանութիւն ըլլալէն ետեւ , իւր հրդեհոցը արժան համարեց որ բուէարկութիւն ըլլայ : Երեսփոխանաց թիւը 703 հոգի էր , որոցմէ 355ը առաջարկութեան մերժութեան բուէ տուին , իսկ 348 հոգին անոր գործադրութեանը համար բուէ ձգեցին : Ինչպէս կը տեսնուի՝ մեծագոյն մասը խիստ տկար է , և հետեւաբար երկրացուցութիւն չկայ թէ մայիսի 31ին օրէնքը հարկաւ պիտի ընդունուի և ընտրութեան համար ընդհանուր բուէարկութիւնը պիտի հաստատուի :

— Ստեփան Փարիզի պահպանութեանը համար նոր գումար հասան զանազան կողմերէն , և այնոնց պաշտօնակարները՝ Սանեան ղորաւարին միջոցաւ գահերէցին ներկայացան . որ խիստ մարդասիրութեամբ ընդունելով զանոնք՝ համաձայն առեւտրապետութեան մը ևս ըրաւ , որ այս խօսքերով կը վերջանայ . «Երբոր փութանք որը հասնելու ըլլայ պիտի ջրեմ՝ ձեզ , ինչմէ առաջ և զամ կառավարութեանց պէս «գաղթեցէք , ու ես կը հետեւեալ ձեզ , այլ պիտի ըսեմ , ահա կը գալիմ , և դուք հետեւեցէք ինձ» :

Այս խօսքը ազգային երեսփոխանաց մեծագոյն մասին գրգռութիւնը աւելցուց , որոնք կը կատարեին թէ , Լուսովիկոս Պանաբարդը իրեն կուսակից ընելով զօրաց բանակը , միտք ունի կառավարութեան կերպը յանկարծ փոխել և կայսերութիւնը վերստին հաստատուել Վաղընդ մէջ :

ԳԵՐՄԱՆԻԱ : Երեսփոխանաց ազգային ժողովոյն որոշմամբ գաղթական տէրութիւնները իրենց բաժնին վերաբերեալ զօրաց թիւը կ'աւելցնեն : Եւ մանապէս Երուսիոյ տէրութիւնը կը զօրացնէ իւր բանակը , և կ'ըսուի թէ այս պատրաստութիւնները և զգուշութիւնները ի գործ կը գրուին , վախճալով որ ջրայ թէ 1852ին ծանր դեպքեր

ազգը այս (այսինքն Եւրոպայի ուսման համար երթալու) սովորութիւնը չունի՝ խօսքերը Վաղար փարբեցին բերանը դնելով կամ անոր յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց փութան անդ գըրեցին՝ հետեւեալութեան թէ՝ Վաղար փարբեցին պէս հեղինակին մեծ անխառնութիւն կընէ , որովհետեւ յիշեալ պատմագիրը շատ աղէկ գիտեր որ այն ժամանակները մեր ազգը ամեն Եւրոպայի աղքերէ աւելի ուսման համար Եւրոպայի երթալու տէրութիւնը ունէր : Թէ որ Պատուելին Խորենացոյն 510 , 520 , 521 , 527 և 549 երեսները կարդացած ըլլար նէ , ոչ միայն Խորենացիին , հասար անոր գրեալ թէ ամեն ընկերներուն մեր երեւելի թարգմանիչներուն՝ այսինքն Յովսէփի , Կիլիկի , Կիւնդի , Կորիւնի , Յովհաննի , Եւսանի և ուրիշներուն ալ Փաւստոսի նման Եւրոպայի , Վրդէնք և Յունաց ուրիշ երեւելի զաւգները երթալով ուսում սովորելին կը քննարարէ և «ծովը ինկողը օձէն օգնութիւն կը յուսայ» առական պէս բարբ հաց շինելու չէր ելար : Թէ որ Պատուելին անպատճառ Փաւստոսի Յոյն ըլլալը հաստատուել կուզէ , «Իմ գործս ըմնայ» ու ինչ կուզէ նէ ըլլայ՝ ըսողներուն պէս , Փարբեցին ասանկ անհիմն խմստ մը հանելու աշխատելով՝ յիշեալ պատմագիրը հեղինակին փոխանակ պարտապ տեղը ղարարութիւն ընելուն , «Այն մանկուսի գոտած գրքերուն մէջ փնտռելու» , գուցէ աւելի կը յաջողէր : . . .

Ինչ յաղագայ :
(Պատմ. շարունակուի)

